

Врешті всі тонкощі опису бібліографічних посилань подати в статті не можливо. Кожен дослідник має мати в своєму користуванні принаймні названі раніше три Держстандарти України [1; 2; 5] і в разі потреби звертатися до них, аби довідковий апарат наукової праці - бібліографічний опис джерел, оформлення посилань - не тільки засвідчували науковий рівень дослідження, культуру його оформлення, а й давали читачеві можливість легко знайомитись з колом використаних джерел з дослідницької проблеми та їх ідентифікувати.

Література

1. ДСТУ 3582-97 Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила. Київ: Держстандарт України, 1998. 25 с.
2. ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. Київ: Держспоживстандарт України, 2007. 17 с.
3. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. 15 с.
4. ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. 2-ге вид. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с.
5. ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. https://kubg.edu.ua/images/stories/podii/2017/06_21_posylannia/dstu_8302.pdf (дата звернення 28.10.2023)..
6. Прокопчук В.С. Бібліографічний опис джерел і порядок його створення. *Актуальні питання дослідження вітчизняної історії й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах НУШ: зб. наук. пр. / [редкол.: Гриценко А. П., голова, Чумаченко О. А., співголова та ін.]. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2022. Вип. 1. С.14 -19.*

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛУХІВСЬКОГО ЄВРЕЙСЬКОГО КЛАДОВИЩА В РАМКАХ СПІЛЬНОГО УКРАЇНСЬКО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО НАУКОВО- ДОСЛІДНОГО ПРОЄКТУ ВОСЕНИ 2023 РОКУ

Андрій Гриценко,
Віталій Гриценко

Виконання спільного українсько-ізраїльського науково-дослідного проекту «Збереження культурної спадщини єврейського кладовища в Глухові Сумської області як єдиного єврейського некрополя на сході України засобами цифрової гуманітаристики» (науковий керівник – доктор педагогічних наук, доцент Андрій Гриценко), затвердженого відповідними нормативними актами міністерства освіти і науки України значно активізувало увагу до вивчення історії цього старовинного некрополя. Партнерами з Ізраїлю виступили науковці Інституту єврейських досліджень імені Шехтера (м. Єрусалим) в особі директора закладу та наукового керівника проекту професора Дорона Бара.

Загалом реалізація, запланованого на два роки проєкту допоможе вирішити питання фізичного збереження єврейського кладовища у Глухові шляхом дослідження єврейської спадщини студентами й аспірантами Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, а також створення веб-сайту та бази даних з об'єднанням електронних фотографій надгробків, їх геоданих, відомостей про поховання та надгробки.

У попередні роки кандидат історичних наук В. Назарова у ході дисертаційного дослідження виявила понад 1 тис. надгробків. Однак, не були зафіксовані їх геодані, точні розміри та матеріали. У травні 2022 р. армія Росії завдала ракетного удару по цвинтарю. Тому, учасниками проєкту (наукові співробітники, аспіранти та студенти кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка) у вересні – листопаді 2023 року провели розвідку та провели безпосереднє вивчення надгробків єврейського кладовища.

В ході першого підготовчого етапу ще в травні – липні 2023 року учасниками проєкту було вивчено праці краєзнавця М. Часницького, який у 2009 та 2011 роках опублікував дві книги «Глухов. Євреї. Память жива. Страницы истории еврейской общины» [8] та «Євреї. Глухов и Сумщина» [9], відповідно. Також значна інформація була опрацьована з наукових та науково-популярних публікацій дослідниці В. Назарової (зокрема, її дисертаційне дослідження на тему «Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського цвинтаря міста Глухова як об'єкти культурної спадщини») [4; 5; 6; 7], яка представляє ізраїльську дослідницьку групу, що бере участь у проєкті.

Євреї проживають у Глухові, з перервами, з часу Великого князівства Литовського. Це підтверджує також знайдене археологами наприкінці ХІХ ст. кладовище. Однак, на ХVІІІ ст. припадають приклади численних гонінь російською імперською владою. Лише 1794 р. євреї вперше отримали право легального проживання в деяких губерніях, зокрема Київській, Чернігівській та Новгород-Сіверській. Так вони принесли, зокрема, на Глухівщину свою культуру, мову та традиції. У цей час у місті в кагалі (невелика єврейська громада) вже проживало 342 особи [3, с. 64–73; 5, с. 204–209]. Тобто, на відміну від Поділля, Галичини, Буковини чи Одещини на півночі нинішньої Сумщини не існувало великих хасидських осередків. До того ж, негативно впливала спеціальна податкова політика Російської імперії. У другій половині ХІХ ст. єврейська громада у Глухові вже налічувала 2644 людини (чоловіків – 1325 та жінок – 1319) [2].

Ще більше ускладнилося життя євреїв у першій половині ХХ ст.: революції з погромами, Друга світова війна з Голокостом та вимушена міграція у великі міста, внаслідок боротьба з релігією). Перша світова війна скоротила кількість глухівських євреїв із 6 тисяч до 2500, а далі це число невпинно зменшується [1].

Від так, це привело до поступового зникнення у радянському суспільстві традиційного єврейського способу життя, його соціальної структури і культурної складової, спричинили масову асиміляцію та втрату знання єврейської мови. Відповідно, були втрачені практично всі матеріальні пам'ятки єврейської культури та мистецтва – синагоги, сувої та книги. Чи не єдиними матеріальними свідченнями існування цієї нації залишилися поодинокі єврейські кладовища. Саме кам'яні надгробки та намогильні плити з традиційним різьбленим декором

та епітафіями на івриті, представляють значну цінність з точки зору джерел історії, генеалогії, літератури і мистецтва [1].

Серед інших єврейських кладовищ цвинтар у Глухові вирізняється масовістю збережених 1 040 намогильних плит. Утім, до початку виконання нами науково-дослідних робіт була можливість прочитати імена лише 352 похованих осіб або третина. Із них 268 або 76,1%, які померли у радянський період. Тобто було відомо імена лише 84 похованих раніше 1917 року. Це лише 8% від усіх поховань. Під час виконання дисертаційного дослідження В. Назаровою було проведено часткова фіксація надгробків кладовища та проведено аналіз списків похованих [1; 2; 7].

Від так, головне завдання на 2023 рік з продовженням виконання робіт на наступний рік, це максимальне відтворення написів на існуючих похованнях ХІХ та початку ХХ століть, які можливо прочитати та потім перекласти. Важливим аспектом стало виявлення раніше невідомих поховань. Зокрема, лише в осінній період (на жаль, не надто сприятливий для фізичної роботи на кладовищі) нами було виявлено майже два десятки нових поховань (загальна кількість відомих поховань тепер сягає 1059). А загалом прочитано та розшифровано із нововиявлених та тих, що вже були внесені до списку раніше понад три десятки похованих. Всі вони померли до радянського періоду.

Зокрема, під номером 1052 було виявлене та ідентифіковане поховання Рахлін Голди, яка померла 5 лютого 1921 року.

Поряд (№ 1053) похована дівчиця Сара Естер Донька р. Песах Бурштинський. Померла 16 ава. Рік 5675. (27.07.1915)

Епітафія: «Хай буде її душа зав'язана у вузлі життя»

Івритом це має такий вигляд:
הבתולה שרה אסתר בת ר פסה בורשטינסקי
נפטרה טז ואב שנת תרעה תנצבה

Цікавим стало нововиявлене поховання під № 1054. Тут написано:

дівчина [ім'я відбито] донька р. Моше Бабад, онука гаона нашого Реббе р. Хашеля - глави рабинського суду Кракова. Померла напередодні новомісячного адар [30 швата] 5676 року (04.02.1916).

Хай буде її душа зав'язана у вузлі життя на місці з душами....

Також завдяки співпраці з ізраїльськими колегами розшифрували вже знайдені поховання. Наприклад, Луїза Марківна Лазарева, яка померла 25 серпня 1866 року.

Також були вперше прочитані імена двох братів Моїсея та Цві-Герша Фішкіни, які стали жертвами єврейського погрому в Глухові, здійсненого більшовиками 22-23 лютого 1918 року.

Таким чином кількість похованих в період до 1919 року зростає до 110, а відсоток уведених до наукового обігу похованих зріс до 10,5%. Отже число відомих імен похованих на кладовищі в дорадянський період зросло майже на третину.

Важливим результатом уважної діяльності та плідної співпраці стало розшифрування точних дат народження та смерті відомого єврейського письменника Цвейфеля Лазаря Давидовича.

Отже, зібрані історичні дані мають історичну, наукову, екологічну та хронологічну цінність і дають можливість визначити особливості розвитку глухівської єврейської громади, її найбільш відомих представників, носіїв єврейських традицій та культури за радянської доби.

У подальшому, навесні 2024 року наш науково-дослідні роботи набудуть подальшого дослідження повалених та розбитих надгробків, їх підняття та опрацювання одержаної інформації з метою фізичного й інформаційного збереження кладовища як єврейської спадщини України, а також популяризації цієї тематики серед населення.

Література

1. Гриценко А., Назарова В. Поховання 1922-1991 рр. Глухівського єврейського цвинтаря в контексті історії єврейської громади міста. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. 2022. № 35. С. 104–112.

2. Гриценко А. П., Ткаченко Н. М., Голуб А. А. Історія Глухівського єврейського цвинтаря: традиції поховань та особливості надгробків. *«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»*: журнал. 2023. № 11 (17) С. 1091 – 1101. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/7383> (дата звернення: 12.11.2023).

3. Зайцева Н.О. Глухівські надгробки. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. Глухів: ТОВ «Віо-поліграфісти». С. 53–55.

11. Назарова В.В. Єврейські погроми в Глухові у 1918–1919 роках. *Сіверянський літопис*. 2019. Вип. 1. С. 178–184.

12. Назарова В.В. Історія виникнення і розвитку єврейської общини міста Глухова. *Сіверщина в історії України*. 2019. Вип. 12. С. 203–211.

13. Назарова В.В. Історико-культурне значення надгробків єврейського цвинтаря м. Глухова. *Часопис української історії*. 2019. Вип. 40. С. 135–141.

14. Назарова В.В. Надгробки ХІХ – початку ХХ ст. єврейського кладовища міста Глухова як об'єкти культурної спадщини: дис. канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2019. 222 с.

15. Часницький М. М.. Глухов. Евреи. Память жива. Страницы истории еврейской общины Глуховщины. Киев: Атопол, 2009. 317 с.

16. Часницький М. М. Евреи. Глухов и Сумщина. Страницы истории евреев Глуховщины и Сумщины. Киев: Золоті ворота, 2011. 380 с.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ЦВИНТАРЯ У М. ГЛУХОВІ ШЛЯХОМ ЙОГО ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ТА ЗНАЙОМСТВА ШИРОКИХ МАС З КУЛЬТУРОЮ ТА ТРАДИЦІЯМИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДОПОМОГОЮ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ЦИФРОВИХ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Віра Назарова
(м. Нагарія, Ізраїль)

Єврейський цвинтар у м. Глухові (Сумська область, Україна) є єдиним єврейським некрополем на сході України, де збереглася значна кількість надгробків ХІХ – початку ХХ століття, багато з яких становлять історичну та художню цінність. У зв'язку з руйнуванням надгробків під впливом антропогенних та природних факторів уже багато років стоїть питання збереження окремих надгробків та глухівського єврейського цвинтаря загалом. Для вирішення цих проблем необхідна розробка та подання до відповідних органів державної влади пропозиції щодо збереження могил відомих людей та самого єврейського цвинтаря міста Глухова як об'єктів культурної спадщини та внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Одночасно з цим завдання збереження цвинтаря необхідно вирішувати, використовуючи міждисциплінарний підхід та сучасні інноваційні методи. Мета цієї статті - познайомити з проектом збереження єврейського цвинтаря м. Глухова шляхом його популяризації та знайомства широких мас з культурою та традиціями єврейського народу за допомогою використання технологій цифрових гуманітарних наук.

Перше згадування Глухівського єврейського цвинтаря в науковій літературі було зроблено в 1879 році у статті історика Ф. М. Уманця «Село Уланів» [1]. Спроби дослідження некрополя було здійснено краєзнавцем Я. А. Кривком на початку 1990-х років, але вони не були опубліковані. У 2006 році єврейською громадою міста проводилася робота з розшифрування написів на надгробках та складання списків похованих (цікавість представляли лише імена та дати смерті). Завдяки цьому дослідженню було ідентифіковано 352 поховання. Ці списки були опубліковані в книгах М. М. Часницького «Глухів. Євреї. Память жива» [2] та «Євреї. Глухів та Сумщина» [3]. У цих виданнях були зроблені перші спроби опису сучасного стану і деяких поховань глухівського єврейського цвинтаря. Цінна інформація щодо порядку поховання на єврейському цвинтарі м. Глухова була знайдена В. В. Назаровою на сторінках газети «Чернігівські губернські відомості» та опублікована в 2014 р. у збірці матеріалів та документів «Історія та генеалогія губернських глухівських» [5]. Цим же автором у 2019 році було опубліковано низку статей, що описують єврейський цвинтар міста Глухова, його історію, особливості, роль в єврейській громаді, історико-